

HET OOG NAAR DE ZON, DE ADEM NAAR DE WIND

Gedachten rond ouderdom en dood binnen hindoeïsme en boeddhisme

Door: Prof. dr. Paul J.C.L. van der Velde*

Zorgverleners – verpleegkundigen, artsen, maar ook geestelijk verzorgers – kunnen in hun werk af en toe te maken krijgen met hindoeïstische en boeddhistische patiënten van zowel Aziatische als Nederlandse afkomst. Paul van der Velde, docent Hindoeïsme en Boeddhisme te Nijmegen, vertelt welke opvattingen over leven, sterven, ziekte en dood men onder hen kan aantreffen en geeft hij zorgverleners enkele praktische tips voor de manier waarop zij in hun dagelijks werk met deze opvattingen rekening kunnen houden.

In de zorgverlening en de gezondheidszorg ziet men zich tegenwoordig steeds meer geconfronteerd met mensen uit andere culturen dan de Nederlandse samenleving. Tegelijkertijd worden de in eerste instantie wellicht exotische gedachten en voorstellingen steeds meer onderdeel van de Nederlandse samenleving. Dit gebeurt doordat bijvoorbeeld hindoes of boeddhisten vanuit andere werelddelen in Nederland wonen, maar er is ook een grote belangstelling vanuit de Nederlanders voor ideeën uit de Aziatische religies. In dit artikel zal aandacht worden besteed aan hindoes en boeddhisten in Nederland en de speciale aandacht die ouderen binnen deze groeperingen wellicht kunnen krijgen om begrip te ontwikkelen voor hun voorstellingen rond ouderdom en de dood. Belangrijk hierbij is goed te beseffen dat hindoeïsme en boeddhisme nauwelijks eenheden zijn.

Het 'isme' aan het eind van beide woorden roept in feite illusies op want er zijn enorme verschillen tussen wat de ene hindoe gelooft en wat de andere zich voorstelt. Binnen het boeddhisme is dit vaak niet anders. Eén ding hebben alle hindoes en boeddhisten wel gemeenschappelijk: ze worden allen ouder en ze gaan allen dood. Ouderdom en de schaduw van de dood hebben voor binnen beide religies ook veelal dezelfde implicaties: ze gaan gepaard met leed, ziekten, afscheid van geliefden enzovoorts. Hierbinnen hebben religieuze voorstellingen veel functies: ze troosten, verzoenen, schieten tekort, leiden tot angsten en waanvoorstellingen, maar ook tot woede, berusting, vreedzame acceptatie en vertwijfeling.

Ouderdom in hindoeïsme en boeddhisme

Het leven van een hindoe is idealiter verdeeld in

een aantal stadia. Men begint als Vedastudent (brahmacarin), na het huwelijk wordt men huishouder (grhastha), bij de geboorte van het eerste kleinkind gaat men iets meer aan ascese doen, men wordt vanaprastha (woudbewoner) en uiteindelijk kan men er nog voor kiezen geheel en al afstand te doen van de wereld door sannyasin te worden. Een sannyasin is een 'levende dode', hij is verwijderd uit de wereld van de levenden en de sannyasin wijding lijkt op het dodenritueel. De initiatie in de studie van de Veda, de oudste overgeleverde hymnen van het hindoeïsme, maakt iemand tot serieuze deelnemer aan de samenleving, de dood of de wijding tot sannyasin maakt dat iemand er volkomen van verwijderd raakt. Dat verwijderd raken van de alledaagse wereld kan dus gebeuren door de natuurlijke dood, het kan ook gebeuren door de actuele wijding tot sannyasin. In het verleden is dit systeem mogelijk de echte maatschappelijke sjabloon geweest waarlangs een hoogkaste man zijn leven behoorde in te delen, voor de vrouw waren er variaties. Belangrijk voor zowel man als vrouw is de overgang van het onvolwassen leven naar het volwassen leven en de afstand daar vandaan weer door ofwel de dood, ofwel de min of meer vrijwillige keuze afstand te nemen van het leven 'binnen de dharma'. Hoewel deze levensstadia allang niet meer de diepe impact hebben in het leven van moderne hindoes die ze in het verleden hadden, dienen ze nog wel als referentiekader en als zodanig kan men de termen tegenkomen onder hindoes. Ook in Nederland verwijzen hindoes nog zeer geregeld naar deze ideale levensinrichting, soms als een soort hypercorrectie van het actuele leven. Overigens is bij hindoes ook heel vaak te vinden dat het huwelijk als belangrijkste initiatierite naar de volwassen wereld wordt gezien. De gedachten over ouderdom en dood gaan normaal gesproken pas een rol spelen in het leven van een hindoe als de leeftijd wat begint op te lopen.

In principe werd men namelijk 'woudbewoner' na

de bovenvermelde geboorte van het eerste kleinkind, zeker als het eerste kleinkind een zoon betrof. 'Woudbewoner' is een term die verwijst naar een mogelijk sterk geïdealiseerd verleden waarin paradigmatische voorouders daadwerkelijk het woud zouden hebben opgezocht om zich volledig te wijden aan ascese met moksha, bevrijding van wedergeboorten, als doel. Sannyasin-schap was dan het ultieme doel. Hoe modern de tijden tegenwoordig ook mogen zijn, een hoge leeftijd zal voor hindoes zeer vaak met dit soort gedachten gepaard gaan. Aan het einde van het leven gaat een hindoe zich wijden aan studie van religieuze teksten en eventueel ook steeds meer aan meditatie en Puja's, vereringen van de goden en Katha's, religieuze vertellingen. In India is te zien dat onder ouderen de behoefte op pelgrimage te gaan steeds groter wordt. In het algemeen is te zeggen dat hindoes op leeftijd zich steeds meer terugtrekken uit het actieve leven als voorbereiding op de dood en wat daarop kan volgen. In hun uiterlijk dragen zij dit soms uit door een rituele shawl te dragen, een medaille of amulet, of een voorhoofdsteken dat met een bepaalde godheid of een bepaalde filosofie te maken heeft. Ook is te zien dat hindoes dan proberen positieve verdiensten op te bouwen door giften aan goede doelen en het beluisteren van predikingen van grote religieuze hindoeleiders.

Uiteraard zijn er nogal wat verschillen tussen de beleving van de ouderdom voor hindoes in India en in het westen, zoals bijvoorbeeld in Nederland. In India liggen er in iedere streek pelgrimsgebieden waar men rituelen kan uitvoeren of laten uitvoeren. Ook zijn daar doorgaans wel asceten of andere 'levende heiligen' te vinden met stichtende woorden. Soms gaat men ervan uit dat zelfs de aanwezigheid van dit soort heiligen een gunstig effect heeft op het leven in het hier en nu en op het leven dat na de dood zal volgen. In Nederland zijn de levende heiligen vrijwel afwezig en pelgrimsgebieden zijn er ook nog niet. Een gevolg hiervan is dat heel veel oudere Nederlandse hindoes pelgrimages

naar India maken en daarbij grote hedendaagse leermeesters bezoeken, zoals bijvoorbeeld Satya Sai Baba. Bezoeken Indiase leermeesters Nederland, dan zullen ze ook altijd grote groepen oudere hindoes in hun publiek aantreffen, die op een gunstig effect hopen louter en alleen al door de aanwezigheid van zo'n grote leraar. Een voorbeeld hiervan is Shri Shri Ravishankar, die zijn grote ashram in India in Bangalore heeft. Als hij Nederland bezoekt zal hij altijd specifiek om deze reden oudere Hindoestanen trekken. Bestudering van de woorden van de goeroe, bijvoorbeeld in de vorm van zijn boeken, kan belangrijk zijn, maar het pure zien van de persoon, de 'darshan', het 'aanwezig zijn in zijn nabijheid' heeft een enorme kracht, zo is het idee en dit alles is gunstig voor het bestaan na dit leven. Veel oudere Hindoestanen hebben dan ook vaak een altaartje in hun omgeving waarop naast enkele dierbare godenbeelden (niet alle hindoes vereren overigens beelden¹), ook enkele afbeeldingen staan van belangrijke moderne hindoe leiders, zoals de boven vermelde Satya Sai Baba of Shri Shri Ravishankar. Dit altaartje moet beslist rein blijven, de uitstraling is zeer belangrijk, en het mag dan ook nooit schoongemaakt worden met dezelfde stofdoek waarmee ook de rest van het huis of de kamer is schoongemaakt. De afbeeldingen mogen van deze stofdoek misschien wel schoon worden, maar rein zijn ze dan beslist niet meer. 'Ritueel rein' en 'schoon' zijn twee volkomen andere dimensies in deze.

Binnen het boeddhisme confronteert de ouderdom de mens met de vergankelijkheid die alles wat bestaat kenmerkt. Alles verandert voortdurend, dus ook de mens die, zoals de teksten en de leraren maar al te vaak stellen, een zeer onbetrouwbaar lichaam bewoont dat van ziekten en zwakke elementen aaneen hangt. Het lichaam is als een zak van dun leer gevuld met wormen, excrementen en vuiligheid, bedekt met een huid die dun is als de vleugel van een vlieg. De enige hoop die er uiteindelijk is ligt in het nirvana. Als deze staat van zijn,

denken, ervaren of wat dan ook eenmaal is bereikt, vindt er daarvandaan geen 'wederkeer' meer plaats, zo is het idee. Men kan op allerlei plekken in het universum worden geboren en in vele gedaanten, maar de geboorte als mens is nog altijd de meest gunstige wedergeboorte, omdat een mens een grote intelligentie heeft om te onderkennen dat het leven bestaat uit voortdurend afwisselende emoties en kortstondige impressies van geluk en ongeluk. Het geheugen van de mens houdt deze impressies vast, zodat er daadwerkelijk sprake zou kunnen zijn van een spiritueel groeiproces.

De meeste hindoes in Nederland zijn van Hindoeïstische afkomst², in een enkel geval stammen ze rechtstreeks uit India, maar er is bijna altijd een relatie met het land India via genetische afkomst. Dit is een behoorlijk verschil met boeddhisten in Nederland. Er zijn uiteraard boeddhisten uit Azië in Nederland aanwezig, maar de meesten die zich als boeddhist betitelen zijn van Nederlandse afkomst³. Het is hierbij ook heel opvallend dat vele Nederlanders zullen zeggen dat ze door het boeddhisme beïnvloed zijn of 'ermee bezig zijn', zonder dat ze zich als boeddhist betitelen. In Nederland wordt vaak gesteld dat het boeddhisme geen religie of godsdienst is en daarmee is er ook geen directe aanleiding te spreken van een 'bekering'. Sommige Nederlanders stellen zelfs dat ze er na vele jaren achter zijn gekomen dat ze boeddhist zijn, zonder dat al die tijd van zichzelf te hebben geweten. Dit komt ook wel voort uit ideeën die de Dalai Lama bijvoorbeeld uitdraagt, dat men geen boeddhist hoeft te zijn om hem te volgen en van een beetje 'mededogen en wijsheid' te betrachten. In Azië ontstaat langzamerhand echter wel soms een bepaalde irritatie wanneer men voor de zoveelste keer wordt geconfronteerd met de vraag of het boeddhisme nu een religie is of niet. Deze irritatie zit in de gedachte dat blijkbaar alleen de andere wereldreligies als religie serieus worden genomen en het boeddhisme hierin blijkbaar geen stem heeft.

In Azië wordt het idee dat het boeddhisme geen religie zou zijn soms gezien als discriminatie, in het westen is het 'niet zijn van een religie' juist vaak een kwalificatie. Boeddhistisch gedachtegoed sijpelt in de Nederlandse samenleving echter veel verder door dan men op grond van het aantal daadwerkelijke 'bekerings' zou verwachten. Een bezoek aan een willekeurige boekwinkel in Nederland leert ook al dat er heel wat boeken van de Dalai Lama staan in het Nederlands en dat deze boeken veelvuldig worden gelezen. Aldus neemt men kennis van boeddhistische gedachten op velerlei gebied, ondermeer het gebied van leven en sterven binnen het boeddhisme. Zo zijn er bijvoorbeeld 'boeddhistische stervensbegeleidingsmethoden', met name vanuit de hoek van het Tibetaanse boeddhisme.

Boeddhisten uit Azië bereiden zich op hun ouderdom en dood met name voor door veel donaties aan monniken. De monniken gelden als het 'veld van verdiensten'. Doneren resulteert in veel verdiensten en die resulteren weer in een gunstige wedergeboorte, als het even kan in een situatie waarin het mogelijk is de verlossing te bereiken. Lukt dat niet, dan kan het resultaat in ieder geval bestaan uit veel rijkdom en geluk. Meditatie is onder boeddhisten in Azië vaak veel minder belangrijk dan in het westen. Toch is soms te zien dat oudere lekenboeddhisten in Azië aan het einde van hun leven wel gaan mediteren en ook dat ze meer van de regels van de Vinaya, de monastieke discipline, in hun leven gaan integreren. Onder westerse boeddhisten is de invloed van de regels van de Vinaya doorgaans betrekkelijk gering.

Oorzaken van ouderdom, ziekte en dood

Binnen zowel hindoeïsme als ook binnen boeddhisme zijn specifieke opvattingen te vinden over de oorzaken van ouderdom, ziekten en dood. Binnen het hindoeïsme is de allereerste oorzaak het karma, het geheel van daden dat een wezen heeft

verricht. Slecht karma kan resulteren in een slechte gezondheid en ziekten in het leven. Echter, de uitspraak dat iemand zijn of haar ziekte of ouderdomskwaal zelf heeft 'veroorzaakt' of zelfs 'gekozen', zoals in sommige New Age richtingen wel eens te horen is, zal men niet snel van een hindoe horen. De karmische processen zijn zo ingewikkeld dat alleen al het verwoorden van een dergelijke uitspraak zou kunnen resulteren in veel slecht karma. Karma zou namelijk ook wel eens de snelste weg terug kunnen zijn naar de godheid waar men zich mee verbonden heeft, dus wat precies het resultaat is van goed en wat van slecht karma is een heel moeilijke kwestie. Binnen het populaire hindoeïsme is ook te vinden dat men ziekten toeschrijft aan de macht van kwade geesten, aan vertoornde voorouders of aan zwarte magie van rivalen of andere kwaadwillenden. Soms lijkt ook gewoon het lot een rol te spelen. Er vallen dan vaak uitspraken als: 'Alles is de wens van god': 'sab bhagavan (malik) ki iccha hai', of 'Alles is het handelen van god': 'sab bhagavan (malik) ka karna hai'. Hier lijkt de mens bijna los van karma te staan en wat hem of haar overkomt lijkt het gevolg te zijn van een bizar lot.

In het boeddhisme speelt geloof in karma een grote rol, maar ziekten, ouderdom en dood zijn in de eerste plaats de meest acute vormen van dukkha die men kent. Dukkha, de imperfectie die zich vaak uit in leed en ziekten, is een eigenschap van de wereld. Het is niet zo dat er soort van erfzonde is, het is niet iets dat de mens op zijn geweten heeft, dukkha is een eigenschap van de wereld. Toch is ook in het boeddhisme in Azië vaak te vinden dat men gelooft in geesten en spoken die ziekten en dood kunnen veroorzaken. Onder westerse boeddhisten is vaak wel te vinden dat ouderdom en dood als onlosmakelijk met het leven verbonden worden geacht, maar er is zelden sprake van een geloof in ziekteverwekkende geesten. Zelfs geloof in karmische oorzaken is onder westerse boeddhisten zeldzaam. Westerse boeddhisten zijn vaak veel

minder met karma bezig dan boeddhisten in Azië. Doneren aan goede doelen verbinden westerse boeddhisten vaak nauwelijks aan het verzamelen van positief karma.

De dood zelf

Uit het voorafgaande zal duidelijk zijn dat net als in iedere andere religie ook binnen hindoeïsme en boeddhisme de dood een zeer centrale plaats inneemt en daarmee paradoxaal genoeg, ook in het leven zeer centraal staat. Binnen het hindoeïsme zijn zeer vele voorstellingen over leven en dood te vinden, maar een zeer algemeen idee is dat ouderdom en dood in feite een onderdeel zijn van Maya, van illusie. Het gaat namelijk eigenlijk niet om de wereld zoals deze zich aan ons voordoet. De ware wereld ligt diep verscholen. In ieder wezen huist een atman, een onvergankelijk en eeuwig zelf, een ziel die losstaat van iedere tijd. Deze ziel doorloopt wedergeboorten, maar de lichamelijke vorm waarmee de ziel in een geboorte wordt verbonden wordt veelal vergeleken met een kledingstuk dat uitgetrokken wordt en wordt verwisseld voor andere kleding. Net als een echt kledingstuk verslijt het en dat is in feite op diep filosofisch niveau het verouderende en afstervende lichaam. Het is een materiële bekleding van de ziel. Binnen deze conditionering neemt de ziel deel aan de wereld. Deze ziel verhoudt zich ook tot het goddelijke. En afhankelijk van de precieze geloofsbeleving van de hindoe of de familie of kaste waarmee we te maken hebben valt deze ziel samen met het goddelijke of zoekt hij juist een relatie tot het goddelijke, waarbij er geen letterlijke versmelting optreedt, maar bijvoorbeeld wel een gedeelde aanwezigheid. Uiteindelijk vindt deze ziel na vele levens zijn bestemming, deze versmelting of ontmoeting met het goddelijke in de vorm van de moksha. Ouderdom mag echter tot de wereld van illusies behoren, in de praktijk gaat men er eerbiedig mee om en verdienen de ouderen binnen de familie veel respect op grond van hun levenservaring. Zelfs als de gedragingen van een oudere hindoe uitermate vreemd zijn, bijvoorbeeld

door voortschrijdende dementie, dan nog zal de ouderdom alleen al respect afdwingen in de ogen van de jongere generaties.

Na de dood verandert een levend wezen in een voorouder. In principe geloven hindoes in reïncarnatie, de atman krijgt bij de dood een nieuwe belichaming, maar in de praktijk is in de rituelen vaak te zien dat men er ook vanuit gaat dat de overledene in een voorouderhemel verblijft en dat de rituelen van het nageslacht de overledene kunnen bijstaan. Hindoes houden op gezette tijden zogenaamde shradha rituelen waarbij de voorouders worden herdacht en ritueel voedsel krijgen aangeboden. Dit lijkt inconsequent, omdat de voorouders opnieuw geïncarneerd zouden zijn en er niets van de oude identiteit over zou zijn. Geconfronteerd met deze 'inconsequentie' zullen hindoes vaak zeggen dat ze dit altijd zo gedaan hebben en dat ze het daarom willen doen, of dat ze op deze manier hun ouders of overleden familieleden gedenken. Er vindt heel wat herinterpretatie plaats van dit soort rituelen in de moderniteit.

Binnen het boeddhisme gaat men ervan uit dat de ziel eigenlijk niet permanent of eeuwig is. De ziel is onderdeel van de wereld die als een van de meest prominente eigenschappen heeft dat er niets eeuwig is. Alles bestaat uit configuraties van dhamma's of dharmas, de bouwstenen van de existenties. Deze dhamma's bestaan gedurende enige tijd in een ruimte, maar ze vergaan ook voortdurend. Wat er met de dhamma's gebeurt voordat ze zich manifesteren en nadat ze zich gemanifesteerd hebben is onderwerp van heel wat boeddhistische filosofieën. In bepaalde denkrichtingen gaat het zover dat men zich daadwerkelijk afvraagt of er wel fenomenen bestaan los van de zintuiglijke waarneming. Men zal hierover nooit een heel absolute uitspraak doen, dat is namelijk bezijden de 'middenweg', maar wel zal men de kwestie minstens ter discussie stellen.

Toen de Boeddha het bestaan van een permanente ziel ontkende, werd hij hierop fel aangevallen door de andere wijsheidsleraren van zijn tijd. De vraag kwam uiteraard op, wat er dan precies zou incarneren als er dan geen ziel zou zijn en ook de vraag hoe karma dan precies zou werken. Er wordt in boeddhistische leerstellingen geregeld gesteld dat het niet zo is dat er een 'kern' of 'ziel' is die incarneert, maar dat er sprake is van een doorgaande flux, een doorgaande karmische stroom. Het karma van het ene wezen veroorzaakt een volgend wezen. Dit wezen gaat beslist veel dukkha, leed, ziekten en imperfectie tegemoet. Een boeddhist moet dan ook naar het nirvana, de verlichting, streven uit mededogen. Hij of zij zou het niet op het geweten moeten willen hebben een wezen te veroorzaken dat weer veel leed en onwetendheid tegemoet gaat in de wereld van samsara (samsara is de kringloop van wedergeboorten, de 'wereld' waarin wij leven). Mededogen moet hier het uitgangspunt zijn.

Populaire voorstellingen

Echter als men kijkt naar de praktijk van alledag in Azië dan is vaak te zien dat binnen het volkse boeddhisme geloof in reïncarnatie heel gewoon is en dat men er toch wel vanuit gaat dat een wezen dat geboren wordt heel precies te identificeren is met een vorig wezen.

Heel opmerkelijk is ook de roerende zorg binnen het boeddhisme die het nageslacht soms aan de dag legt om een overleden voorouder in het volgend bestaan bij te staan. Het komt heel vaak voor dat de kinderen proberen religieuze verdiensten over te dragen aan een van hun ouders. In Azië komt het bijvoorbeeld vaak voor dat de kinderen een grote donatie aan een klooster geven in de hoop met de religieuze verdiensten hun overleden ouders te kunnen bijstaan. Veel boeddha-beelden worden opgericht ter nagedachtenis van overleden voorouders. Aziatische boeddhisten geloven doorgaans dat wedergeboorten plaatsvinden in zes werelden, de werelden van de goden, de strijdende

demonen, de hongerige geesten, de dieren, de hel en de mensenwereld. De mensenwereld is in deze de beste incarnatie, maar zeker als een overledene in een van de andere werelden is wedergeboren, heeft deze veel nazorg nodig. Paradoxaal genoeg is een geboorte in de hemel geen goede wedergeboorte. Het is daar alleen maar aangenaam zodat er geen spirituele groei plaatsvindt. Bovendien is het leven in de hemel niet eeuwig en op een leven in de hemel volgt doorgaans een leven in de hel. Veel boeddhisten in Azië leven met grote angsten voor een leven in de hel. Yama, de god van de dood beoordeelt na het overlijden de daden van een mens en bepaalt vervolgens waar de geboorte zal gaan plaatsvinden.

Dit soort praktijken en geloofsvoorstellingen zijn onder Nederlandse boeddhisten weinig te vinden, zo niet afwezig. Lang niet alle westerse boeddhisten zijn met gedachten rond reïncarnatie bezig, voor hen is de meditatie vaak een vorm van spiritualiteit die verdieping van het bestaan biedt en de rusteloze geest tot bedaren kan brengen. Hier komt bij dat, zoals eerder genoemd, veel westerse boeddhisten zichzelf niet als bekeerd beschouwen omdat het boeddhisme geen religie zou zijn, maar een levenswijze of filosofie of iets dergelijks. Strikt geloof in reïncarnatie, of juist in een leven na de dood, wordt door moderne westerse boeddhisten vaak uitgelegd als een dogma, en boeddhisme heeft in het westen de naam vrij van dogma's te zijn. Het geven van grote donaties ter nagedachtenis van een overledene is onder westerse boeddhisten nog niet erg populair, hoewel het inmiddels in Nederland wel begint op te komen. Waar het gaat om de zes rijken waarin men zou kunnen worden geboren, is onder westerse boeddhisten vaak het idee te vinden dat het hier gaat om mentale staten waarin men kan verkeren. In principe is het, wat dit betreft, dus mogelijk dat men in feite tijdens het leven zelf opnieuw geboren wordt door het doormaken van mentale en emotionele reacties op ingrijpende gebeurtenissen in het leven zelf.

Het zal echter duidelijk zijn dat er tussen westerse en Aziatische boeddhisten heel wat verschillende voorstellingen bestaan op het gebied van de betekenis van de dood en de rituelen die ter nagedachtenis worden uitgevoerd.

In de Nederlandse praktijk is de kans groot dat zich in de zorg ook zaken voordoen die in eerste instantie maar heel weinig verband lijken te hebben met de meer centrale doctrines of standpunten van het grotere hindoeïsme of boeddhisme. Hierbij kunnen uiteraard de ideeën ook weer fors verschillen tussen mensen die uit Azië afkomstig zijn of bekeerlingen met een westerse achtergrond. Binnen het hindoeïsme is het idee te vinden dat grote zondaars een volgend bestaan vinden in ellendige situaties. Dit kan een nare wedergeboorte zijn waarin een wezen veel leed tegemoet gaat, maar het kan ook een bestaan zijn als geest. Het is zelfs niet ondenkbaar dat de geest in feite geen reïncarnatie is, maar een voortzetting van het laatste leven. Verlossing uit dit nare bestaan is maar zeer beperkt mogelijk. De geest zal proberen in het huis waarin hij of zij woonde binnen te dringen, zelfs eeuwen later zou dit nog kunnen gebeuren. Om deze reden is in India vaak te zien dat hindoes als ze 's avonds thuiskomen zich even omdraaien voor ze naar binnengaan. Zo kijken ze de geest die achter hen aanloopt recht in de ogen. De geest zal dan verschrikt wegvlugten. Echt hardleerse overtreders van de gepaste regels worden wedergeboren als apen of varkens in pelgrimsgebieden. Daar liggen ze de hele dag in het stof dat ooit is aangeraakt door de voeten van de goden en nu dagelijks wordt beroerd door duizenden pelgrims. Dat leidt uiteindelijk tot verlossing, het kan echter vele levens als aap, hond of varken impliceren.

In de Himalaya is onder boeddhisten het idee gangbaar dat monniken die slecht hun best hebben gedaan in het klooster en alleen maar met seks en materieel gewin bezig zijn geweest, reïncarneren als honden op het tempel terrein. Tegelijkertijd zul-

len Thaise boeddhisten in een hond die plotseling op het erf verschijnt, een grootmoeder of buurman herkennen die jaren geleden is overleden en plots terug is gekeerd. Onder Tibetaanse nomaden is het gebruikelijk dat men gelooft dat ouders of grootouders incarneren als familieleden. In de jongste dochter wordt de oogopslag van de eigen moeder gezocht...

In Tibet speelt hierbij het moment van sterven van de voorouder en het moment van geboorte van het jongste kind een grote rol: idealiter moet het hier gaan om 49 dagen. Dit is namelijk de duur van de periode tussen de dood en de volgende geboorte. Mongoolse boeddhisten gaan er echter vanuit dat de periode tussen twee geboorten jaren kan duren. Thais geloven dan weer dat verwanten elkaar leven na leven opnieuw opzoeken. Thais geloven doorgaans ook in bestaan van geesten. Deze geesten horen bij de manipuleerbare wereld, je kunt ze voor je winnen, maar doe je dat niet dan kunnen ze zich ook tegen je richten. De meeste Thaise huizen hebben een geestenhuisje in de tuin of op het dak. Het huisje moet in principe zo zijn gebouwd dat de schaduw van het huis niet op het huisje valt. Een geest die voorbijkomt zal zondermeer zijn of haar intrek nemen in het geestenhuisje en niet in het grote huis gaan wonen, dat immers veel minder mooi is dan het kleine geestenhuisje. Iedere dag krijgen de geesten wat te eten en te drinken in het huisje, zodat ze het terrein gaan beschermen in plaats van zich tegen de bewoners te richten. De vogels die het voedsel dat de geesten aangeboden krijgen opeten, zijn in feite representanten van deze geesten. Zeer gevaarlijke geesten zijn de rusteloze zielen van mensen die zelfmoord hebben gepleegd of bij ongelukken zijn omgekomen. Zij zullen zich ontwikkelen tot krachtige geesten, die echter ook zeer gevaarlijk kunnen zijn. Deze angst voor geesten bepaalt ook, dat in Thailand dat alles wat met de dood in contact is gekomen onrein is. De kleding die is gedragen bij een crematie of begrafen is onrein en dient gron-

dig gewassen te worden. Het komt soms zelfs voor dat de kleding die bij een uitvaart is gedragen moet worden weggegooid. Vandaar dat de rouwenden soms afgedragen en oude kleding dragen.

Rond orgaandonaties spelen bij boeddhisten soms heel specifieke problemen. Enerzijds zijn er heel wat verhalen over de vrijgevigheid van de toekomstige Boeddha ten aanzien van zijn lichaam. Er zijn verhalen over zijn vorige levens waarin hij zijn lichaam geheel vrijwillig doneerde. In het geboorteverhaal van de sneeuwhaas geeft hij zijn lichaam te eten aan een brahmaanse bedelaar door zich in een vuur te storten. In de geboorte als koning Sibi geeft hij vlees van zijn eigen lichaam aan een valk om daarmee het leven van een duif te sparen. In weer een andere geboorte geeft hij zijn lichaam aan een hongerige tijgerin die op het punt stond haar eigen jongen op te eten. Een van de problemen die zich kunnen voordoen in het meer populaire boeddhisme, heeft weer te maken met de volkse voorstellingen binnen deze religie. In de organen van het lichaam van de mens wonen verschillende geesten, zo is het idee. Bij orgaandonatie kunnen deze geesten meeverhuizen naar een ander lichaam en dat heeft zo zijn gevolgen. Op deze wijze wordt ook verklaard dat sommige mensen na het ontvangen van een donororgaan plots een verandering in smaak of iets dergelijks ervaren.

In Azië is in China, Japan en Korea op begraafplaatsen vaak te zien dat alle namen op de herdenkingstenen of herdenkingstabletten mannennamen zijn. Dit leidt er soms toe dat toeristen denken dat in deze gebieden alleen mannen mogen worden begraven en men ziet er al snel weer een vorm van discriminatie in. Het ligt net even anders. De namen op de monumenten zijn mannennamen omdat men hoopt dat de overledenen in de hemel van Amitabha of Amida zijn geboren, het westelijk paradijs, waar het verblijf zeer aangenaam is omdat het vrij is van dukkha. Het is een prachtige wereld waar edelstenen en muziekinstrumenten

aan de bomen groeien. Men wordt daar uitsluitend als man geboren in een lotusbloem die opbloeit voor het gelaat van de mediterende Boeddha Amitabha, het eerste wat men zal zien is zo een gelukkig visioen. Geboorten als vrouw komen daar niet voor, waarmee impliciet wordt toegegeven dat het leven als vrouw met meer leed gepaard gaat dan het leven als man. Op de herdenkingstabletten staan mannennamen omdat iedereen, mannen en vrouwen, wordt herdacht met een mannelijke identiteit in de hoop en vooronderstelling dat de volgende geboorte zich heeft voltrokken in dat paradijselijke rijk. Onder Chinezen komt het ook voor dat een voorouder 's nachts de kleinkinderen wakker maakt met boze dromen. De conclusie is dan vaak dat het graf moet worden vereerd, of omgedraaid, opdat de voorouder weer rust vindt.

Het zal duidelijk zijn dat deze voorstellingen fors verschillen van de behoeften en geloofsvoorstellingen die men kan aantreffen bij bekeerde westerlingen. Bij hen zal men niet snel dit soort voorstellingen aantreffen zoals hierboven beschreven. Bij oudere hindoes is geregeld te zien dat zij graag een afbeelding van een van de goden of van een belangrijke leraar in hun nabijheid hebben. Bij Aziatische boeddhisten is te zien dat zij vaak een afbeelding bij zich houden van een voor hen belangrijke monnik of een afbeelding van de Boeddha die op het moment staat de ultieme uitdoving van het nirvana te betreden. Bij zieke boeddhisten in Azië wordt vaak een afbeelding van Bhaisajyaguru, de Boeddha van de geneeskunst, in de kamer geplaatst, soms ook van Kwan Yin die de zielen van de overledenen redt van de hel. De bodhisattva Kshitigarbha, in het Japans Jizo geheten heeft de naam dat hij met zijn staf mensen, met name kinderen, uit de hel redt en hen naar het paradijs van Amida brengt. Ook hij is vaak te zien in de kamers van zieke of oudere boeddhisten. Wat dit betreft is waarneembaar dat ouderen vaak in een soort angst leven voor wat er na hun leven zal gebeuren. Uiteindelijk kan de Boeddha echter overal optreden,

zo is het idee, en is zijn dharma het ultieme medicijn dat bevrijdt van ziekten, angst, leed en de schaduw van de dood. Boeddhisme en hindoeïsme verschillen zeker op populair gebied fors van de voorstellingen rond reïncarnatie zoals deze bijvoorbeeld te vinden zijn binnen bepaalde New Age groeperingen waar vaak gedachten spelen als dat iedere incarnatie een stap dichterbij de verlichting impliceert. Dit speelt in Azië bijna nooit en reïncarnatie is dan ook binnen hindoeïsme en boeddhisme doorgaans een deprimerend idee. Men weet maar nooit als wat voor wezen men terugkomt.

Implicaties voor de zorg

Nu mag dit alles zo zijn, er mogen de meest gecompliceerde, prachtige en ook afstotende voorstellingen zijn rond ouderdom en dood binnen talloze religies en culturen, religies weten niet alles, de voorstellingen binnen religies hebben zich juist vaak ontwikkeld bij de confrontatie met het oneindige, de grens waar het weten ophoudt. Geloofswaarheden zijn zaken waarin men gelooft, in die dimensie is echter niets zeker, hoe overtuigd men ook kan zijn van de eigen waarheid. Echter het idee dat sommige zorgverleners krijgen als ze kennis opdoen van de complexiteit van de geloofsvoorstellingen van anderen kan leiden tot de angst 'alles fout' te doen. Dit gebeurt zeker als hier ook nog eens bijkomt dat hindoes en boeddhisten lang niet altijd alles verwoorden, ze doen dat zeker minder dan Nederlanders gewend zijn te doen. Het idee hierbij is dan weer dat iets dat gezegd is er ook werkelijk is en niet meet teruggedraaid kan worden. Het belangrijkste lijkt echter te zijn een gevoeligheid te ontwikkelen voor wat er precies speelt. Om een paar voorbeelden te geven, een heilige tekst als de Bhagavadgita mag niet op een stoel liggen, de linkerhand is onrein en eerder al is genoemd dat het stofdoekje dat wordt gebruikt voor de reiniging van de kamer niet mag worden gebruikt voor het schoonmaken van het huisaltaar. Het zou er schoon van worden maar niet rein, en dat zijn twee verschillende zaken. Er komt bij,

dat wanneer mensen ouder worden er soms een behoefte komt de dingen weer precies te gaan doen zoals ze die hebben geleerd in hun jeugd. Met name onder Aziaten is vaak te zien dat religie pas gaat spelen als men op leeftijd is. Er mogen de meest ingewikkelde speculaties zijn ontwikkeld in Azië over de aard van de wereld en de positie van de mens daarbinnen, toch komt het in de praktijk van de individuele oudere hindoe of boeddhist vaak op hele eenvoudige en praktische zaken neer. Het ontwikkelen van een gevoeligheid hiervoor en het gepast en nederig op bepaalde momenten hiernaar vragen zijn acties die doorgaans zeer gewaardeerd worden. Bestaat er het idee dat er een rituele fout wordt gemaakt dan valt het gesprek soms stil: het benoemen impliceert dat de fout gezien is en er nu ook werkelijk 'is'. Het is dan bijvoorbeeld beter het geheel maar zo te laten en er een volgend keer op terug te komen. Zo kan er wederzijds vertrouwen ontstaan en respect. Uiteindelijk weten we geen van allen waar het echt om gaat in de grote vragen rond leven en dood, tenzij mij iets is ontgaan...

** Prof. dr. Paul J.C.L. van der Velde studeerde Indiase talen en culturen en doceert nu hindoeïsme en boeddhisme aan de Radboud Universiteit in Nijmegen (RUN).*

Noten

- 1 In Nederland vallen de Nederlandse Hindostanen uiteen in twee grote groepen, de Sanatan Dharm, die doorgaans wel beelden vereren, en anderzijds de Arya Samaj die gesticht is door Dayananada Sarasvati in Mumbai in 1875. Binnen deze laatste groepering keerde men zich sterk tegen beeldenverering.
- 2 Zie voor een recent overzicht van het hindoeïsme in Nederland: Jan Peter Schouten, (2008), 'Hindoeïsme' in: ter Borg, Meerten; Borgman, E.; Buitelaar, Marjo; Kuiper, Yme en Plum, Rob, Handboek Religie in Nederland, perspectief – overzicht – debat. Zoetermeer: Meinema. pp.253-265.
- 3 Zie voor een recent overzicht van het boeddhisme in Nederland: Paul van der Velde (2008), 'Boeddhisme' in: ter Borg, Meerten; Borgman, E.; Buitelaar, Marjo; Kuiper, Yme en Plum, Rob, Handboek Religie in Nederland, perspectief – overzicht – debat. Zoetermeer: Meinema. pp.265-282.